

Від Автора

Шлях цієї книжки від першого задуму і до моменту, коли Ти, Читачу, розгорнув перші її сторінки, тривав понад десять років. Улітку 2012 року Тарас Химич та його дружина Олена запросили мене, їхню випадкову знайому, доєднатися до них, аби відвідати вже літню Анну Попович — колишню військову УПА. Ця зустріч з Анною стала доленосною для мене, а наші довгі розмови значно вплинули на мій світогляд. І за це я безмежно вдячна Тарасові та Олені.

Тоді, далекого 2012 року, відвідуючи батьків у моєму рідному Лутугиному, я їхала поїздом зі Львова до Луганська близько тридцяти годин. У цій подорожі у плацкартному вагоні, на боковому сидінні, я написала свій перший розділ до роману, який мав називатися «Анна», а відтак зробила перший крок на цьому шляху.

У той момент я планувала писати лише історію Анни. Ані про Майдан, ані про війну я здогадуватися не могла. Як і про ті втрати, які сталися в моєму житті пізніше. І лише згодом, пишучи про Анну, відчула, що хочу поділитися з Тобою, Читачу, і моєю історією також. Історією, яка відображає період від 2012 до січня 2022 року. Тобто охоплює події до повномасштабної війни.

Утім, моя автобіографічна історія не є провідною в романі. Вона скоріше виконує функцію рамки, яка обрамлює вражаючу та потужну картину життя Анни Попович. Її надзвичайну силу, цілющу мудрість та милосердя. Допомогає посилити меседжі та ідеї Анниної розповіді, дає відчуття, немов і Ти сам сидиш перед Анною і слухаєш її глибину та вбираєш у себе її мудрість, затамувавши подих.

Усе почуте від Анни та її автентичний голос я передаю Тобі. Ця історія може змінити і Тебе, якщо Ти наважишся дослухати її до кінця.

Відтепер це Твоя мандрівка.

1.

— Анно, просто візьміть знімок зі столу ще раз і дивіться на нього кілька секунд. Нічого не кажіть і не робіть нічого особливого. Просто дивіться на знімок перед собою.

Тарас знову ввімкнув камеру, й раптом Анна все ж зробила дещо особливе, що змусило нас усіх перезирнутися і навіть на декілька секунд відвести очі, немов дати їй побути бодай у такий спосіб наодинці із собою. Вона сиділа непорушно, тримаючи правою рукою фото — лівої вона не мала, — і просто дивилася на нього. Хоча ні, не просто. У її очах проявлялась немов ціла історія її життя. Усі найтонші емоції і глибинні внутрішні порухи. Відгадувалося, що для неї це був не просто командир Довбуш. За тим поглядом стояло щось більше. Чого ми поки що не знали.

— Стоп! Знято. Дякуємо, Анно, можете тепер відпочити. Мені замало світла. Має бути дуже яскраве сонце. Десь за тиждень ми будемо у вас знов.

Але здавалось, що Анна нічого не чула. Навіть після того, як камеру вимкнули, її очі продовжували породжувати ті глибокі ноти суму, болю і нестерпної, іще живої, нетлінної любові, гіркої тепер чи то через провину, чи тугу, хтозна. Анна переживала щось таємниче, до чого нам було не дотягнутися — туди не зазирнула б і найпроникливіша камера. Вона була не тут, не з нами. Була в якомусь далекому містичному місці, чи то у глухому лісі, чи то під землею. У її очах затремтіли сльози, і вона за кілька секунд наче повернулася до тям.

— А ви чому нічого не берете? То ж для вас готували. Беріть-но плячки.

— Анно, ваша задача — згадати все, нас цікавлять усі подробиці, імена, дати. Згадуйте до нашого повернення.

— Та мені нема чого згадувати, я й так усе пам'ятаю. Я в дитинстві бачила всю свою судьбу уві сні. Навіть те, що я каліка буду. Часом були такі випадки, що я будилася, сідала й плакала. Мама вже мене знала, розпитувала, у чому справа.

Я мамі все розказувала. Вона потім ходила і по ворожках, бо в мене багато було трагедій. Я і топилася, і під поїзд полетіла була. Так що мама все лякалася, що я жити не буду. Пішла вона до ворожки, а та сказала: «Ви робіть, що хочете, але вона або помре, або буде каліка. То її судьба така». А я каліка і є.

Але чого ж ви нічого не їсте? Хлопці такі прошіні. Дівчата, їжте хоч ви, усе ж для вас готували. А я вам покажу ще кілька своїх знімків.

Анна вийшла з кімнати, щоб знайти старі фотографії. Я ж і сама немов щойно повернулася до тьми:

— У неї був такий виразний погляд. Такого навмисне не зіграєш...

— Ми ті кадри витягнемо, не переживай. Але світла зараз мало, для камери недостатньо такого сонця. Приїдемо ще раз. Якщо ти бачиш у цій історії щось для себе, то візьмемо тебе із собою знову. Подумай про це.

— Я буду страшенно рада відвідати Анну ще раз і почути продовження її розповіді. Тут навіть немає про що думати!

Тарас складав камеру, а Анна вже чекала на нас в іншій кімнаті, де встигла розкласти на стіл кілька фотографій. Вона розказувала про людей і події, які були зображені на знімках. Показувала себе молоду і вже старшу, в оточенні різних людей, і повторювала: «Це я». А потім Анна поклала образок Діви Марії, який опинився якимось чином серед усіх фото. Образ був доволі незвичним. Принаймні я тако-го ще ніколи не бачила. По щоках Богородиці текли криваві сльози. Кладучи на стіл образок, Анна спокійним і буденним голосом повторила: «І це я». Від тих слів мені вдарило в голову, наче струмом. Питати щось більше не мало сенсу. Тим паче, цього дня Анна розказала й так чимало про себе, й на цьому епізоді хотілося логічно завершити наш візит. Власне саме в цей момент вигукнути: «Стоп! Знято». Шкода тільки, що камера була вже вимкнена.

Сідали в машину ми майже мовчки і ще деякий час мовчки їхали.

— Ця Анна — надзвичайна жінка... — згодом озвалася я.

— У них щось було з Довбушем. Ви помітили її погляд? — одразу підхопив Тарас, не відводячи очей від дороги.

— Я помітив, ще коли ми зайшли, що фотографія Довбуша лежала біля її подушки на ліжку. Він дуже важливий для неї, — повів далі Любко.

Атож, у тому ні в кого не було сумнівів. Не мали сумнівів ми й щодо того, що одного разу варто про це запитати Анну. Або ж дозволити їй розказати усе самій так, як вона це вміє.

— А ти давно переїхала до Львова? — обернулася до мене з переднього сидіння Олена, і разом із цим раптовим питанням решта команди перевела на мене погляд.

— Ні, я тут лише кілька тижнів. Перед цим деякий час жила в Німеччині, але нестерпно сумувала там за Україною. Тому ледве дочекалася, коли закінчиться мій контракт, і одразу ж повернулася.

Вони мовчки перезирнулися й усміхнулися одне до одного.

— А ти сама з Луганська, правда?

— З Луганської області, там неподалік є невелике містечко Лутугине. У ньому я виросла, хоча народилася в самому Луганську.

— Але в тебе така гарна і правильна українська. Де ти її вивчила?

— Я вчилася в україномовному класі. Це було бажанням мого батька. Після розвалу Союзу він був одним із перших, хто підтримував там українську культуру й ідею. Він прагнув дати нам гідне виховання.

— Бачу, йому це вдалося. А що з тим класом? То був у вас лише один такий клас на школу?

— Де там — єдиний на ціле місто. То був такий експеримент, і після нашого випуску клас одразу ж закрили. Сказали, що експеримент не вдався. Наш клас справді був маргінальним, й інші учні школи сміялися з нас і навіть трохи знущалися через українську мову. — Тут я замовкла на мить і згадала, як малою поверталася зі школи зі своєю

однокласницею, аж раптом на нас налетіли учні з паралельного класу й почали дразнити, глузувати з того, як ми говоримо. Тоді, малою, я ще не знала, що мова може бути приводом для ворожнечі. Але не стала озвучувати цього. — Через те я завжди хотіла переїхати на захід України.

— А давно ти пишеш? — втрутився Тарас. — Ми читали кілька твоїх есеїв у «Просто неба». Один був про мову, тепер я навіть краще його розумію.

— Так, приїхавши сюди, я найперше написала про те, що болить. Була рада одразу натрапити на цей журнал, його редактори були відкриті до співпраці, а їхні теми резонували зі мною. А пишу я ще з дитинства. Дідова стара друкарська машинка була моєю улюбленою забавкою, відколи я навчилася писати і складати докупи слова. Я власне й переїхала до Львова, бо хочу спробувати опублікувати тут кілька своїх романів, вони вже зачекалися в шухляді на свій час.

— Тут ми мусимо тебе розчарувати. Щоб продовжувати писати, тобі доведеться спершу знайти стабільний заробіток. Знаєш, хоч Львів і є містом, де сконцентрована велика кількість митців, але жити з мистецтва тут мало кому вдається. То треба в Київ їхати. Нам тут теж важко з документальними фільмами, але це наш дім, і ми не хочемо звідси нікуди переїздити. До того ж ми любимо незалежні некомерційні проекти. Цікаво відшукувати таких людей, як Анна.

— То, може, ти напишеш щось про Анну? А ми подумаємо, де це опублікувати, — перебила Олена.

— Так, подумай, як подати цю історію. Було б цікаво побачити її твоїми очима. Напиши п'ять чи сім сторінок про те, що ти сьогодні почула. У тебе неупереджений погляд, бо ти не звідси. З цього може вийти щось справді вартісне.

— Ух! Я навіть не чекала. Але ж я ще не є письменницею. Чула, що письменник — це той, хто видав бодай одну книжку. А я не видала жодної.

— Письменник — це спосіб життя. І ти ним однознач-
но є.

— Як добре ти це сказав. Тоді я спробую щось написати
і сподіваюся, що не підведу вас.

Ми знову всі одночасно замовкли, і кожен поринув
у власні думки. Я відчувала, як у грудях тепло пульсує ра-
дість. Невже я знайшла своїх людей? Людей, які сприйма-
ють серйозно те, що є сенсом мого життя.

— Що ж, ми вже доїхали. Де тебе висадити? Ми повер-
таємо тут ліворуч.

— Я вийду біля трамвайної зупинки. Дякую!

— Ми задзвонимо до тебе, коли їхатимемо до Анни
наступного разу.

— Дякую! А ще дякую за вашу довіру. Це важить багато.

Я вийшла з машини, але не сіла у трамвай. Вирішила
пройтися пішки, хоча помешкання, яке я тимчасово ви-
наймала, було на іншому кінці міста. Хотілося ще раз про-
крутити в голові цей день і все, почуте від Анни, та й зеко-
номити на проїзді було мені не зайвим.

2.

— Родичі казали, бо я цього не пам'ятаю, що за Австрії було непогано жити. Мама розказувала й тато. А вже за Польщі ми в страшній біді були. Я йшла до школи в полатаній сорочці, боса. У школі була вчителька полька. Вона заставляла нас співати «Jeszcze Polska nie zginęła». І було таке одного разу, що хтось із дітей заспівав: «Jeszcze Polska nie zginęła, ale zginąć musi». Вона нас допитує, хто то сказав, але діти були колись набагато мудріші, ніж зараз дорослі. Усі знали, хто це заспівав, але ніхто на нього не вказав. Діти її дуже ненавиділи, бо вона приходила в клас, брала помаранчі і їла. А ви розумієте, що діти сидять, а вона перед ними їсть той помаранч. Ми його ніколи не бачили і не куштували навіть, тому всі були недобрі на неї. Їж собі у своєму покої, нащо перед дітьми, щоб вони завидували. Тому все робили їй наперекір. Ще хотіла, щоб ми «Jeszcze Polska nie zginęła» співали? Ну і хтось сказав: «Ale zginąć musi». Нас лишили у школі до вечора, не випускали, але не видав ніхто. Такі-то колись були діти.

То була лише сільська школа. Тому що за Польщі нам не давали вчитися десь там у гімназії. Не було нам як вчитися, і не допускали вчитися. Хоча були такі випадки, хто був трохи багатий. Але якщо він і поступив, то не давали потім посади. Так що ніхто навіть сильно й не намагався. Навіть був такий Микола Гречко. То він сі застрілив тільки тому, що не мав з чого жити. Не давали роботи тим, які були вже вчені люди. Жили дуже бідно. Багатих у нас не було людей, тому що то в Карпатах. До школи ходили ми, діти, з торбинкою на плечах. Босими ходили, облатаними. Отаке-то було за Польщі життя.

Але Польща недовго була, і сама була бідна. Можу сказати, що поляки, які серед нас були, теж бідно жили. Ну, а після школи прийшла окупація Радянського Союзу. Тоді й почалася боротьба. З самого початку ми зустрічали їх і тішилися, бо ми страшно бідно жили. Ми думали, що то прийшли визволителі, й стрічали їх хлібом-сіллю. Але за якийсь час вони почали арештовувати зовсім невинних людей. Коли ми додивилися, що вже могили є з побитими, тоді вже люди пішли в ліс, в Організацію

[ОУН], в бандери і боролися проти всіх окупантів. Проти польських, проти москалів, проти німців і знову проти москалів аж до того часу, поки я вже не попала в руки.

А ще у тридцять восьмому році я пішла вчитися у кравецьку школу. Два хлопці прийшли до мене, я була на плоті сиділа. Як нині пригадую. Один із них запитав, чи я не хочу навчатися на кравчиню. Почав мене вмовляти, що я така молода, що треба йти вчитися. Підговорив і родичів. І так я пішла вчитися на кравчиню. А я не знала, хто він. Чи він в Організації [ОУН], чи що. Там навчалися переважно старші жінки. Я одна була така молода ще. Але я довго не вчилася. Ну, і він недовго нас учив. Поляки довідалися, що він в ОУН був. Почали його шукати, переслідувати. І він утік. І так усе й закінчилося. Але сказати правду, він з нами не дуже в політику ліз. Він у кравецькій школі вчив нас фаху. Але коли вже з родичами говорив вдома, то вже децю говорив про політику. А на курсах шиття не говорив нічого такого.

У тій кравецькій школі я мала навіть жениха. Ще зовсім молода, мені лиш п'ятнадцять літ було чи, може, чотирнадцять. То він мене не хотів учити, пішов до родичів. Сказав, що їй не треба вміти шити, бо вона буде мати чоловіка кравця. Із ним було батькам багато клопоту, але ж він був уже в Організації і поляки вже за ним шукали. А коли Польща розпалася, то він утік, а за мною шукали. Доложили, що я була наче його дівчина. І так я про нього по сьогодні нічого не знаю. Отаке молоде моє життя було. Веселе, але... нема чим хвалитися. Бо судьба обернула все зовсім інакше.

Я в тому не винна, що то моя судьба. Бог мені то дав, і я мушу свою судьбу прожити. Скільки я смертей пережила, а все одно жива й жива. Навіть до Горбачова я казала: «Чого я живу? Ну чого не знайдеться якась смерть? Чого я все живу і мучуся?» А він мені відповів: «Не переживайте самі й не лякайте інших!» Щоб ви знали, людина родиться з судьбою, і вона мусить то пережити. Що їй судилося, вона то мусить усе перенести. І не буде їй ні смерті, ні розуму. То я вже багато такого бачила. Бог як карає, розум відбирає. І ти мудрий не будеш ніяк. Якщо судилося, ти так вчиниш все одно.

Але ви беріть щось їсти!

3.

Прокинувшись, я ще довго лежала в ліжку, точніше, на старому розкладному дивані, з якого випирали пружини й давили в ребра. Кімната була майже порожня і непривітна. Сирість, напівморок, скрипіння підлоги і голоси сусідів наповнювали моє нове помешкання. Визираючи з вікна, я бачила численних людей, які з торбами зграбно висипали з поїзда і поспішали зайняти свої місця на ринку поруч. Це була станція «Підзамче». Будинок, у якому я винаймала квартиру, стояв саме навпроти. Він був старий, кімната — необжита. Усе тут було мені чуже.

Але я мала підводитися і йти далі за списком. Склала собі список усіх можливих способів заробітку. «Учора я добре попрацювала», — подумалося мені. Бо той список був насправду довгим. Я починаю все із самого початку, а тому мушу знайти сили. Найперше сили встати, зібратися і вийти з цієї печери. Так, знайти роботу, а затим якнайшвидше перебратися в інше житло.

Дні монотонно змінювались. Але вже в перші тижні мені вдалося знайти кількох учнів для приватних занять німецькою. Навіть в одній мовній школі мені запропонували викладати німецьку кілька годин на тиждень. Але цього було недостатньо, щоб оплатити помешкання за наступний місяць чи бодай видихнути на короткий час. Уже не йшла мова про те, щоб писати. Знайти простір у голові, аби написати ті кілька сторінок про Анну. Моїм найбільшим бажанням було саме писати. Передати бодай кільком читачам те, що почула від тієї незвичайної жінки. Хіба не для цього я покинула Луганськ і переїхала до Львова? Тим більше, що вороття назад не було. У моїх вухах ще досі стояв крик батька з нашої останньої суперечки про те, що то його дім і він у ньому встановлює правила. Я лише встигла нашвидку зібрати валізу і вирушити якнайдалі. Тому відмовлятися від писання не маю права найперше перед собою. Я мушу знайти вихід. Він має бути, і я вже намацувала його наосліп.

За кілька тижнів мені подзвонила Олена і сказала, що наступного дня вони знову їдуть до Анни.

— Звісно, я їду з вами! Так, я маю час. Завтра зранку буду у вас.

Команда *Invert Pictures* страшенно надихала мене. Їхнє тріо доводило, що неможливе можливе. Адже функції великої команди вони ділили на трьох. Тарас був режисером, оператором і тим, хто монтував і доводив візуальну частину фільму до кінцевого етапу. Любко брав на себе повністю звукову частину фільму, що було окремим світом у виробництві кіно. Олена ж займалася костюмами, гримом, образами героїв та нерідко писала сценарії. Бути з цими людьми і бачити їхню роботу зблизька ставало для мене винагородою за рішення відірватися від дому і йти своїм шляхом.

Але чи не найбільше я раділа через те, що побачу Анну знову, хоча й мусила скасувати те єдине заняття, яке мала проводити наступного дня. А отже, втратити мій невеликий заробіток. Але це не мало жодного значення, адже оповіді цієї жінки захоплювали мене значно більше. І я вже готувала диктофон, щоб не пропустити жодного Анніного слова.

Наступного дня ми сиділи в її невеличкій сільській хатині і, як уперше, жадібно хапали кожне промовлене нею слово. Хоча розповідь її була хаотичною в датах і місцевостях, однак мала чітку лінію, немов задуману Анною наперед. Ми вловлювали одразу, що їй ішлося не тільки про війну, зимування у криївках, — ця історія охоплювала величезні пласти людських стосунків, проявлених у нелюдських умовах. А ще Анна власним прикладом показувала, як взагалі можливо залишатися людиною, проходячи через жахливі допити, заслання в Сибір і навіть зраду товаришів. Анна мала потужну внутрішню силу, яку хіба ледачий не помітив би. Вона немов від народження знала, ким є і задля чого живе, не мала сумнівів щодо власного шляху і гідно приймала всі відведені їй випробування. Я ж бажала перейняти бодай крихту тієї

сили через її до нас слова. Сили, яка була мені такою неохідною на моєму шляху.

Однак тепер мій шлях вів у зовсім іншому напрямку. Це був єдиний і далеко не найгірший вихід, який мені таки вдалося знайти. У машині дорогою до Львова від села, у якому жила Анна, я завела про це розмову.

— Пам'ятаєте журнал «Просто неба», у якому ви читали мої есеї? Ви, певно, знаєте, що його поширюють бездомні, які живуть у спільноті для безпритульних неподалік Львова.

— Так, ми віддаємо їм свій одяг, який ще в хорошому стані. Здається, вони мають крамницю, де продають речі, які їм віддають люди, так?

— Так і є. Їм також допомагає благодійна організація зі Швейцарії. Я вийшла з нею на зв'язок і за кілька тижнів поїду туди попрацювати на деякий час. А ще хочу писати про бездомних. І взагалі, я хочу писати.

— Ти ж тільки недавно переїхала до Львова і вже їдеш? А як же Анна?

— Я хотіла саме розказати вам про це. Багато думаю про неї, її історія така сильна, що не відпускає мене ні на день. Тому я вирішила писати про неї книжку, а не просто кілька сторінок моїх вражень. Вона унікальна й однозначно заслуговує більше простору і більше часу.

— Ми теж про це думали після першої зустрічі з нею, — втрутився Тарас. — Спочатку вона мала бути в документальному фільмі лише однією з багатьох очевидців. Але ми зрозуміли, що її історія варта окремого фільму. Художнього фільму. Я завжди мріяв зняти художнє кіно. Анна зі своєю непересічною долею дала мені нарешті цю можливість.

— Але ти ж кажеш, що хочеш писати про бездомних і їдеш до Швейцарії, — здивувалася Олена.

— Я писатиму дві книжки. Вони будуть різні, тому це не має бути проблемою. Там мені вдасться трохи заробити, щоб краще облаштуватися у Львові й мати змогу працювати над романом про Анну. Зрештою, це не триватиме довго. І якщо ви зможете дати мені після повернення записи

розмов з Анною, то я швидко наздожену те, що пропустила.

— Про це можеш не хвилюватися. Любко все записує, матимеш усі наші інтерв'ю з нею в найкращій якості.

Я прощалася з ними, доїхавши до Львова, і відчувала, що кращої команди не могла собі навіть бажати. Однак і раділа поїздки, мене тішила перспектива залишити нарешті темну й холодну квартиру. Відтепер думки про нові можливості писати гріли мене, змушували кров нуртувати у венах. Ще донедавна я думала, що буду до смерті шукати кволі підробітки, а тепер маю аж два книжкові проєкти. Саме лише усвідомлення цього додавало мені сил та рішучості. Отож, пройшовши всі формальності, отримавши візу й відриваючись від цієї землі, я вже чекала на повернення. Чекала на нову зустріч з Анною. На нову розповідь від неї.